

Izvorni naučni rad

UDK:(292.464):654.07:342.97:94(620)03

Prof.dr. Edin Ramić¹

**SPECIFIČNOSTI UPRAVNE PODJELE I ORGANIZACIJA OSMANSKE
VLASTI NA BALKANSKOM POLUOSTRVU**

Sažetak:

U radu je predstavljena specifična upravna podjela i organizacija osmanske vlasti na Balkanskom poluostrvu, a prevashodno na južnoslavenskom prostoru. Pitanja formiranja, uređenja i administrativno-upravne podjele pojedinih provincija Osmanskog carstva imaju višestruku važnost za historijsku, pravnu i upravnu nauku. Rasyjetljavanje ovih pitanja važno je sa stanovišta administrativno-upravne historije svih onih zemalja i naroda koji su duže ili kraće vrijeme živjeli u sklopu Osmanskog carstva. Poznavanje administrativne podjele nameće se često kao preduvjet za pravilno razumijevanje i uspješno rješavanje nekih ključnih pitanja, procesa i spoznaja.

Ključne riječi:

Balkansko poluostrvo, uprava, ejalet (pašaluk), sandžak, župa, nahija, valija, kadija, knežina, kasaba

**SPECIFICATIONS OF THE ADMINISTRATIVE DIVISION AND
ORGANIZATION OF OSMAN GOVERNMENT ON THE BALKAN
PENINSULA**

Summary

The paper presents a specific administrative division and the organization of Ottoman authorities in the Balkan Peninsula, and primarily in the South Slavic area. The issues of the formation, arrangement and administrative-administrative division of individual provinces of the Ottoman Empire have multiple relevance for historical, legal and administrative science. The illumination of these issues is important from the point of view of the administrative and administrative history of all those countries and peoples who have lived in the Ottoman Empire for a longer or shorter period of time. Knowing the administrative division is often imposed as a prerequisite for proper understanding and successful resolution of some key issues, processes and cognitions.

Key words:

Balkan peninsula, administration, eyalet (pashaluk), sandžak, župa, nahija, valija, kadija, knežina, kasaba

¹ Fakultet za upravu pridružena članica Univerziteta u Sarajevu

Osnovne i najstarije upravne jedinice u Osmanskom carstvu bili su *sandžaci i nahije*. Od osamdesetih godina XIV stoljeća javlja se prvi *beglerbegluk (ejalet ili pašaluk)*, najviša upravna jedinica, sastavljena od više sandžaka. Između sandžaka i nahije bilo je, u raznim vremenima i raznim oblastima Osmanskog carstva, nekoliko vrsta nižih upravnih jedinica, koje su se međusobno razlikovale prema raznim vrstama nižih upravnih ustanova i zvanja, stalnih i privremenih, vojnih i građanskih, općih i specifičnih.

Upravni termini *beglerbegluk* i *ejalet* imaju isto značenje i označavaju najveće vojne i upravne jedinice na koje se dijelilo Osmansko carstvo od osamdesetih godina XIV stoljeća do reformi u XIX stoljeću, kada su ejaleti pretvoreni u *vilajete*.² Razlika između ova dva naziva kao upravnih termina jeste u tome što je *beglerbegluk* stariji naziv i što ima šire značenje. On je označavao ne samo područje kojim je upravljao jedan *beglerbeg (paša i vezir)* nego i samo njegovo zvanje i rang, dok se naziv *ejalet* upotrebljavao samo u smislu najviših upravnih jedinica, pa je bio i zvaničan naziv za te jedinice.³ Naziv *pašaluk*, koji je i kod nas najviše uobičajen, dolazi otuda što su beglerbezi, koji su upravljali pojedinim ejaletima, imali redovno titulu paša sa rangom prvo od dva, a kasnije i titulu *vezir* sa rangom od tri *tuga*.⁴ Još u XVI, a naročito u XVII stoljeću, nalazimo često, ne samo u običnom govoru i literarnim spisima, nego i u zvaničnim dokumentima, da se za ejalete upotrebljava mnogo općenitiji naziv *vilajet*, a za njihove upravnike naziv *valija (namjesnik)*. Termini *vilajet* i *valija* upotrebljavali su se istovremeno i kao sinonim sa terminima *sandžak (liva)*, odnosno *sandžakbeg (mir-i liva)*. Kad su beglerbezi (*miri mirani*) počeli dobivati rang vezira sa tri tuga, onda su sandžakbezi (*miri live*) počeli dobivati naziv *paša (miri miran, valija)* i dva tuga, ali nikada se nisu zvali beglerbezi. Upotreba naziva *vilajet* u smislu ejaleta je u XVIII stoljeću potpuno preovladala, tako da je on sredinom XIX stoljeća postao zvaničnim nazivom za ejalete.⁵

² Vilajet (*vilâet*) – pokrajina, provincija, teritorija jednog valije. (Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989., str. 641)

³ Turska riječ *beglerbeg (beylerbeyi)* znači buk. „beg begova“. (Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, str. 130) Kao upravni termin u Osmanskoj imperiji ona je označavala carske namjesnike koji su upravljali najvećim administrativnim jedinicama na koje se dijelila imperija. Ovu ustanovu osmanski Turci su preuzeli od Seldžuka. Beglerbega je postavljao Carski divan na prijedlog velikog vezira. Novoimenovani beglerbeg je prilikom imenovanja dobijao carski *berat* i *ferman*. U beratu su bile označene njegove prinadležnosti, a u fermanu su istivane njegove dužnosti. (Šabanović, H., *Bosanski divan*, POE, XVIII-XIX, Sarajevo, 1968/69., str. 12-13)

⁴ U Osmanskom carstvu čin dostojanstva jedne ličnosti se mjerio u tugovima (*tug* – osn. zn. „konjski rep“). Tugovi su pravljani od konjskog repa, što asocira na osmanske Turke koji su iz srednje Azije došli na prostore današnje Anadolije. Tugovi su stavljeni na posebnu vrstu zastave, kao insignacija vlasti njihovih nosilaca. Prilikom naimenovanja, beglerbezi su dobijali titulu paša sa dva tuga. Beglerbezi, koji su imali titulu vezira, dobijali su tri tuga. Veliki vezir je nosio titulu od četiri pa i pet tuga. (Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, str. 622) Kada je vlast jednog beglerbega prestajala, ili kada je on bio upućen na drugu dužnost, kao i u slučaju smrti, ti tugovi su se kao amblemi vlasti morali povratiti u carsku riznicu.

⁵ Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1981., str. 95-97.

Niže upravne jedinice na koje su se dijelili pojedini ejaleti zvale su se redovno zvanično *sandžaci* (*live*). Naziv *sandžak* (tur. *sançak*) i *liva* (ar. *liva*) su sinonimi i prvobitno znače »zastava«, a kao upravni termini oni su bili redovan zvaničan naziv veće oblasti, kojom je upravljao *sandžakbeg* (*mir-i liva*).⁶ Kako su pojedini sandžakbezi od kraja XVI, a naročito u XVII stoljeća počeli dobivati naslov paša (*mir-i miran*), oni su se otada počeli nazivati *valijama*, pa su se istovremeno često i sami sandžaci (*live*) nazivali *vilajetima*. Sandžaci su se dijelili na nekoliko vrsta nižih upravnih jedinica, koje su se međusobno razlikovale prema raznim vrstama nižih upravnih organa, stalnih i privremenih, općih i specifičnih. Osnovna redovna niža jedinica bila je *nahija* (znači doslovno »strana, kraj, oblast, predjel«).⁷ Nahija je kao termin u osmanskoj administraciji označavala najniže redovne osmanske upravne jedinice, koje imaju svoju stalnu i tačno određenu teritoriju i stoje pod neposrednom upravom jednog državnog organa, sa određenim prerogativima vlasti.

Ove osmanske upravne jedinice u južnoslavenskim zemljama nastale su u najviše slučajeva pretvaranjem starih srednjovjekovnih *župa* ili *vlasti* u osmanske *nahije* gdje god su te župe odnosno vlasti postojale, a tamo gdje ih nije bilo formiranjem sličnih jedinica oko glavnih naselja ili utvrda u pojedinim oblastima. Prema tome, osmanski termin *nahija* odgovara potpuno našem srednjovjekovnom pojmu *župa*, štaviše, svaka srednjovjekovna *župa* u južnoslavenskim zemljama postala je u osmansko doba *nahijom*. Ukoliko se nahije ne nazivaju po imenima starih župa, one se skoro uvijek nazivaju ili po imenu glavne utvrde, ako je ona postojala i nije od Osmanlija napuštena, ili prema glavnom naselju u toj župi. Treba naglasiti i to da svaka srednjovjekovna *župa*, kao geografska jedinica koja se pod Osmanlijama zvala *nahijom*, ne predstavlja uvijek osmansku *nahiju* kao upravnu jedinicu, što je sasvim razumljivo kad se zna da je tih župa bilo često vrlo malenih. Iz najstarijih osmanskih dokumenata vidi se da su Osmanlije prilikom zauzimanja manjih dijelova jedne geografske cjeline, nekoliko sela jedne župe, pripajali najbližim nahijama. Ali, ako im se kasnije pružila prilika da zauzmu čitavu župu, oni su opet uspostavljali staro stanje.⁸

⁶ Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH (izbor tekstova)*, Sarajevo, 1997., str. 47; *BiH od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998., str. 100.

⁷ Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, str. 47.

⁸ Od nahija kao redovnih upravnih jedinica treba razlikovati još i tzv. *vlaške* (*stočarske nahije*). To su, opet, bile obično stare geografske jedinice, župe i oblasti, naseljene pretežno vlaškim, stočarskim stanovništvom, autohtonim ili naseljenim, sa unutrašnjom samoupravom, mnogim povlasticama i posebnom vojnom organizacijom. Te organizacije bile su podvrgnute direktno sultanu, beglerbegu ili sandžakbegu dotičnog sandžaka, a unutar svoje organizacije upravljali su se po svojim starješinama, vojnim: *vojvodama* i *harambašama* i građanskim: *knezovima* (starješinama nahija), *primićurima* (starješinama sela) i *katunarima* (starješinama katuna). (Šabanović, H., *Bosanski pašaluk*, str. 110-111)

Najčešća i skoro redovna upravna jedinica, koja se nalazila između osnovnih redovnih upravnih jedinica, sandžaka i nahije bila je *kadiluk (kaza)*.⁹ Arapska riječ *kaza*, kao upravni termin u sistemu osmanske administrativne podjele, označava područje na koje se protezala stvarna i teritorijalna nadležnost jednog *kadije* (ar. *kadi* – kadija, sudija).¹⁰ Kako su kadije u Osmanskom carstvu, osim sudskih, imali i vrlo široke čisto upravne nadležnosti, to je *kaza* ili *kadiluk*, kao teritorija na koju se protezala nadležnost jednog kadije, bila stvarno redovna upravna jedinica u svim oblastima u kojima je bilo muslimana. Svaki kadiluk obuhvatao je veći ili manji broj nahija, prema tome da li je brojčana snaga muslimanskog stanovništva u izvjesnom području bila manja ili veća. Ako je u jednom sandžaku muslimansko stanovništvo bilo rijetko, onda se teritorija kadiluka mogla da poklapa sa teritorijom čitavog sandžaka. Tako je bilo čitavih sandžaka u kojima je postojao samo jedan kadiluk. Teritorija jednog kadiluka, odnosno nadležnost kadija jednog kadiluka nije se morala poklapati ni sa granicama dotičnog sandžaka, nego je mogla da prelazi preko tih granica i da obuhvata nahije drugog sandžaka. Ako se u jednoj oblasti broj muslimanskog stanovništva povećavao (islamizacijom ili kolonizacijom), onda je, uporedo s tim procesom, rastao i broj kadiluka. U kadilucima sa jačom brojčanom snagom muslimana kadije su u svome sjedištu i u sjedištima udaljenijih većih nahija postavljali svoje zastupnike koji su se zvali *naibi*.¹¹ Oni su na određenom području, u jednoj ili više nahija, vršili sudsko-administrativne poslove koje im je prepuštao kadija dotičnog kadiluka iz djelokruga svoje stvarne i teritorijane nadležnosti.¹²

Sljedeća osmanska upravna jedinica s kojom se srećemo u južnoslavenskim zemljama, odmah poslije nahije, zvala se *vilajet*. Osmanlije su tim terminom, u starije doba, prije i neko vrijeme poslije zavođenja svoje redovne uprave u zaposjednutim oblastima, označavali određene vojno-administrativne jedinice niže od *sandžaka*, a više od *nahije*. Te su jedinice po svom teritorijalnom sklopu bile obično sastavljene

⁹ Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, Sarajevo, str. 47.

¹⁰ Sućeska, A., *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, GPF, XI, Sarajevo, 1963., str. 252-254.

¹¹ Naib (ar. nā'ib) – kadijin zastupnik ili namjesnik u nahiji koji je imao rang kadije. (Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, str. 483)

¹² Više o nadležnosti kadija vidjeti u Hadžibegić, Hamid, *Prilog proučavanju nadležnosti sudova u turskom periodu*, Istorijsko-pravni zbornik, III-IV, Sarajevo, 1953., str. 241-246. Kadije su bili plaćeni iz državnih sredstava (prema školskoj spremi i kategoriji kadiluka), a imali su pravo i na određene takse za vršenje sudsko-upravnih poslova. Te takse su se nazivale rusum, a naplaćivane su prilikom diobe imovine (1,5%–2,5%), sklapanja brakova, izdavanja potvrda, ovjere ugovora, uvođenja akata u protokol, itd. Sve akte koje bi kadija primio ili odluke koje bi donio unosi bi u sudski protokol (*sidžil*) u integralnom obliku, tako da ovi dokumenti danas predstavljaju prvorazredni historijski izvor. (Karčić, F., *Istorija šerijatskog prava*, Sarajevo, 1997., str. 123)

od više nahija, a po svome teritorijalnom opsegu one su najviše sličile istovremenim sudsko-administrativnim jedinicama, kazama ili kadilucima. I kao što se na čelu svakog kadiluka nalazio kadija, tako se na čelu svakog vilajeta nalazio *vojvoda* ili *subaša*.¹³ Dalje, kao što su kadije većih kadiluka imali svoje pomoćnike – naibe u jednoj ili više nahija svoga kadiluka, tako su i vilajetske vojvode i vilajetske subaše imali svoje pomoćnike u pojedinim većim i udaljenim naseljima i nahijama svoga vilajeta, koji su se, također, zvali vojvode ili subaše. Stoga upotrebu naziva vojvoda, u smislu upravnika vojvodaluka, i naziva subaša, u smislu upravnika manjeg dijela jednog vojvodaluka, treba razlikovati od upotrebe istih naziva u smislu vilajetskog vojvode, odnosno vilajetskog subaše.

Istovremeno sa pojavom naziva *vilajet* kao vojno-političke jedinice privremenog uređenja, javlja se i naziv *subašiluk*. Ovaj naziv dolazi od starog turskog naziva subaša (tur. *subaşi*), a označuje zvanje subaše i oblast kojom on upravlja kao neposredni vojno-administrativni organ. U tome smislu je subašiluk nekad u ranije doba imao isto značenje kao i vilajet, a subaša isto značenje kao i vilajetski vojvoda. Nekada se ista oblast jedanput naziva vilajetom, a drugi put, čak u istom dokumentu, subašilukom. Po tome su nazivi vilajet i subašiluk kao teritorije mogle biti sasvim isto. Razlika je između jednog i drugog pojma u tome što su se na čelu subašiluka nalazile vilajetske subaše, tj. feudanci višeg ranga, koji su uživali feudalnu rentu u vrijednosti 20 000 do 100 000 akči, dok su vilajetske vojvode mogli biti i sitniji, obični timarnici. Ali ima slučajeva, naročito poslije učvršćenja osmanske vlasti, da je razlika između vilajeta i subašiluka često znatna, da je subašiluk uži pojam, da svaki subašiluk nije vilajet. Izgleda da su se subašilucima nazivali obično pogranični vilajeti, kao npr. Zvornička oblast prije osnivanja Zvorničkog sandžaka. Svakako je na ovo diferenciranje značenja vilajeta i subašiluka uticala i činjenica što su se u najranije doba Osmanske carevine na čelu svih vilajeta nalazili uvijek subaše. Naziv vojvoda, koji se susreće prvo na čelu pojedinih vilajeta u južnoslavenskim zemljama Osmanlije su preuzeli od pokorenih slavenskih naroda na Balkanu. On nije bio kod Osmanlija ranije odomaćen, a možda ni poznat. Ovo staro vilajetsko uređenje bilo je privremenog karaktera, tako da je sa učvršćivanjem osmanske vlasti u pojedinim oblastima i zavođenjem redovne uprave postepeno iščezavalo, a sa prestankom ekspanzije potpuno nestalo. Na drugoj strani je i pojam subaša uskoro dobio još jedno značenje. Osamdesetih godina XV stoljeća izvršena je klasifikacija spahija na *timarske* i *zaim*, pa je otada svaki zaim dobio titulu *subaša* i time se još više izdiferencirala razlika između subašiluka i vilajeta.¹⁴

Vilajetom se nazivala još jedna vrsta upravnih jedinica, nezavisnih od ove privremene vojno-političke i redovne sudsko-administrativne podjele u vojnoj organizaciji

¹³ Sućeska, A., *Državno pravni razvitak BiH*, str. 49; Isti, *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, str. 237.

¹⁴ Šabanović, H., *Bosanski pašaluk*, str. 111-113.

spahija. U tome sistemu vilajet je označavao oblast od nekoliko upravnih nahija jednog sandžaka, čije su spahije stajale pod neposrednom komandom jednog lenskog oficira koji se obično zvao *ceribaša*, *serasker* i *subaša*. Sva tri ta stara turska termina su sinonimi i znače doslovno »vojvoda«. To je po porijeklu mnogo starija ustanova, a po hijerarhiji niža od *alajbega*, koji je (od 1526. god.) došao na čelo svih spahija jednog sandžaka. Ove spahijske subaše su i dalje ostali na čelu svojih subašiluka, samo što nisu više bili, kao ranije, direktno potčinjeni sandžakbegu, nego alajbegu. Ovi vilajeti spahijsko-vojne organizacije održali su se, kao vojno-operativni instrument, sve do likvidacije timarskog sistema. Prema njima su vođeni spiskovi, vršena smotra i kontrola spahija u izvršavanju vojnih obaveza. Prema njima se vršio raspored i mobilizacija spahijske vojske.

Najtipičniji osmanski političko-upravni organi u upravnim jedinicama manjim od kadiluka ili vilajeta zvali su se *vojvode*, a teritorija na kojoj su oni vršili svoju vlast zvala se *vojvodaluk*. U osmanskom upravnom sistemu u južnoslavenskim zemljama bilo je više raznih dostojanstvenika koji su se zvali *vojvode*, ali se to zvanje najduže održalo u značenju administrativno-policijskih organa u jednoj ili više nahija u jednom vojvodaluku. Teritorijalni pojam vojvodaluka nije bio uvijek strogo određen; on nije predstavljao neku stalnu upravnu ni geografsku cjelinu kao što je, npr., *nahija* ili *kadiluk*. On se mogao sastojati od jedne nahije, kao što je bio najčešći slučaj, ali je vrlo često obuhvatao dvije ili više nahija, pa i čitav kadiluk. Od namjesnika provincije zavisilo je da li će nekom licu dati na upravu jednu ili više nahija u svakom konkretnom slučaju. Kako su se vojvodaluci sastojali obično od jedne nahije, može se praktično, iako ne teoretski sasvim tačno, kazati da su se vojvodaluci podudarali sa nahijama i da su, prema tome, vojvode bili nahijske starješine. Kada je jedan vojvoda dobio na upravu dvije ili više nahija, on je u nekim od tih nahija postavljao svoga subašu. Carskim hasovima, koji su se nalazili u nahijama, upravljali su *emini*.¹⁵

U nizu starih domaćih zvanja i ustanova u južnoslavenskim zemljama, koje su Osmanlije preuzeli u svoj upravni sistem, spada i zvanje *knez*, u značenju lokalnog starješine određenog područja – nahije, varoši, jednog ili više sela naseljenih potpuno ili pretežno kršćanskim stanovništvom. Naziv *knežina*, u smislu određenog područja kome je na čelu stajao knez, postojao je samo u vlaškim (stočarskim)

¹⁵ Uz ovaj naziv pojedinim službenicima su dodavani epiteti, koji su označavali vrstu prihoda koje je neki funkcioner prikupljao. Tako se, npr., carinski emin zvao ćumruk emin, ubirač harača *haraç emin*, povjerenik koji je prikupljao carine na tržištu *bazar emin*, itd. (Sućeska, A., *Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka*, str. 249-250)

nahijama i njihovoj organizaciji.¹⁶ To je, ustvari, ustanova narodne samouprave, tolerisana od Osmanlija, a podržavana od naroda. Kao u vlaškim nahijama, tako su i u kršćanskim varošima i varoškim četvrtima starješine bile uglavnom *knezovi*, a u selima opet *seoski knezovi* ili *primićuri*.¹⁷ U početku osmanske vladavine postojali su u nekim župnim nahijama *župani*, starješine stočara u jednoj ili više ravničarskih nahija. Vjerska ili socijalna grupa i skupina od više sela ili mahala (zaselaka), kao i jedna vojno-organizaciona jedinica Vlaha zvala se *džemat*. Zaseoci i manje gradske četvrti zvale su se *mahale*. Veće gradsko muslimansko naselje zvalo se *šeher*, manje *kasaba*. Mahala naseljena kršćanima zvala se *varoš*.

¹⁶ Knežine se susreću za cijelo vrijeme Osmanske vladavine na ovim prostorima. U prvom periodu njima je bilo obuhvaćeno isključivo vlaško stanovništvo. Naročito su bile rasprostranjene u Hercegovini, Srbiji i dijelu Bosne, gdje je vlaško stanovništvo bilo masovno naseljavano. (Vasić, Milan, *Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku*, Godišnjak Društva istoričara BiH, Sarajevo, 1959., str. 250) Vrlo zanimljivu enciklopedijsku natuknicu o Vlasima, napose o pojavi vlašskog imena u Evropi, dao je lingvist A. Kovačec: „Samo ime u svezi je s imenom keltskog naroda koji je u III stoljeću sudjelovao u keltskoj seobi prema Grčkoj i Maloj Aziji. Slaveni naziv preuzimaju od Germana u obliku *Walch*, *Welsch* sa značenjem stanovništva romanskog, odnosno stranog porijekla. Do X/XI stoljeća ima etničko značenje, da bi poslije postao sinonim nomadskih, odnosno polunomadskih (stočarskih) socijalnih zajednica, bez obzira na to s kojim etnokulturalnim cjelinama žive...“ (*Hrvatski leksikon*, 2, Zagreb, 1997., str. 655)

¹⁷ Guzina, Ružica, *Knežina i postanak srpske buržoaske države*, Beograd, 1955., str. 12-13; Sućeska, A., *Državno-pravni razvitak BiH*, str. 49.

LITERATURA

- Avdo, Sućeska, Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine (izbor tekstova), Sarajevo, 1997.
- Begović, Mehmed, Pravo u islamu, POE, XXIV, Sarajevo, 1974.
- Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo, 1998.
- Guzina, Ružica, Knežina i postanak srpske buržoaske države, Beograd, 1955.
- Đurđev, Branislav, Prilog diskusiji o osmanskome društvenom poretku, Prilozi, XIII, Sarajevo, 1977.
- Fikret, Karčić, Istorija šerijatskog prava, Sarajevo, 1997.
- Hadžibegić, Hamid, Prilog proučavanju nadležnosti sudova u turskom periodu, Istorijsko-pravni zbornik, III–IV, Sarajevo, 1953.
- Historija naroda Jugoslavije, I, Zagreb, 1953.
- Hrvatski leksikon, 2, Zagreb, 1997.
- Inaldžik, Halil, Osmansko carstvo – klasično doba (1300.–1600.), Beograd, 1974.
- Mustafa, Imamović, Historija države i prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999.
- Sućeska, Avdo, Neke metodološke napomene o pitanju izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u Osmanskoj državi, Godišnjak Pravnog fakulteta, XXV, Sarajevo, 1977.
- Sućeska, Avdo, Organizacija lokalne vlasti u Osmanskom carstvu do kraja XVII vijeka, Godišnjak Pravnog fakulteta, XI, Sarajevo, 1963.
- Šabanović, Hazim, Bosanski divan, POE, XVIII–XIX, Sarajevo, 1968./69.
- Šabanović, Hazim, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1981.
- Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1989
- Zirojević, Olga, Srbija pod turskom vlašću (1459.–1804.), Beograd, 2007.
- Vasić, Milan, Knežine i knezovi timarlije u Zvorničkom sandžaku u XVI vijeku, Godišnjak Društva istoričara BiH, Sarajevo, 1959.